

Nätverket Svenska Kulturlandskap

Betesdrift

i Baggböle och Järkvissle i Medelpad
28–29 september 2021

Minnesanteckningar

Några utgångspunkter

Förutsättningarna för bete är naturligtvis olika i olika delar av landet, beroende på klimat, jordar och liknande. Även historisk markanvändning, kultur och traditioner har sett olika ut, både i tid och rum. Ju mer vi kan förstå och ta till oss hur allt det här har format landskapet och markerna, desto bättre förutsättningar har vi att lyckas idag, och framåt.

Som brukare idag har man många olika målsättningar med betesdriften. Det handlar om djurhälsa, markhälsa, djurens tillväxt och slaktvikter, köttkvalitet, naturvärden, kulturmiljövärden, friluftsliv och besökare, med mera. Det är inte alldeles enkelt att få ihop allt det här, till ett jord- och skogsbruk med en rimlig ekonomi.

I centrum står själva kunskaperna. Vilka kunskaper har vi med oss, på gården, i bygden, i den här delen av landet? Hur har man gjort tidigare och vad det betyder det för oss nu? Hur gör vi just nu, och hur kan vi göra imorgon?

Indal i Medelpad

I det förindustriella brukandet brukades markerna på ett samlat sätt, med flera syften. Inte minst viktigt var att släppa djuren på utmarken under försommaren, fram till höbärgning och skörd. Här i Indalsälvens öst-västliga dalgång ligger gårdarna i sydlägen på norra sidan om älven, med åkrarna omkring sig. Älven bildar en naturlig gräns mot nordslutningarna på södra sidan, som alltså har varit utmark i långa tider. Djuren flottades över älven och rörde sig fritt uppåt backarna. Idag går där inga betesdjur, med få undantag. När älven dämades så lades dessutom delar av dalgångens botten under vatten, så att sträckan över vattnet blev mycket längre.

Baggböle vid Indalsälven. Vallar och beten i sydslutningen ned mot älven. På andra sidan de gamla utmarkerna. Elkraften gör sig påmind, både genom att älven här är dämnd till en avlång sjö, och genom kablarna tvärs över dalgången.

Jon-Andersgården i Baggböle

Gården är ett stamhemman i Baggböle by, och har gått i samma släkt sedan 1500-talet. Gården flyttades till sitt nuvarande läge på 1700-talet. I början av förra seklet fanns här 13 koplatsler i ladugården. År 1994 köptes gården av Anette och Patrick Glamsjö. De har drivit den sedan dess. Markerna omfattar 14 hektar, varav 10 hektar mer eller mindre fasta vallar, och 4 hektar naturbeten. Här går tre fjällkor plus lite rekrytering, sex pälsfår-tackor och två nordsvenska hästar.

Tidigare brukades inägorna kring gården som åker och äng. All gräsmark som kunde ge vinterfoder nyttjades för skörd. På andra sidan älven fanns sommarfjös, eller närfäbod, och längre bort en långfäbod. Idag är utmarkerna skilda från gårdens brukande, och all höskörd och bete bedrivs på de gamla inägorna. Djurens försommarbete sker i de branta niporna och ravinerna som tidigare var äng. Höskörden tas i vallarna. Därefter går djuren i ett antal olika fällor under resten av säsongen.

Brukandet är inriktat på att hitta en balans mellan markerna och djuren, så att alltsammans är i ett gott tillstånd. Samtidigt ligger också fokus på att gynna de naturvärden som det tidigare brukandet har lämnat i arv. I markerna finns flera hotade och sällsynta växter, och även djurliv knutet till dem. Hur gör man för att lyckas?

Försommarbetet i de gamla ängsmarkerna ger annorlunda förutsättningar för växter och djur där. Kring de gamla vallarna finns lite backar och mindre stycken i samma fällor. Här är det lättare att efterlikna tidigare markanvändning, med sent betespåsläpp efter skörd. Ändå har det visat sig att de mest känsliga örterna behöver stänglas ifrån tills de har hunnit gå i frö, om de ska kunna leva kvar och trivas. Det innebär en del trix och anpassningar, men är ändå hanterligt, eftersom det går någorlunda lätt att flytta elstängsel då och då.

Gudmundstjärn

Uppe i backarna norr om Indalsälvens dalgång, ligger några övergivna gamla hemman vid en liten sjö, Gudmundstjärn. Långt tillbaka var hela trakten en obebodd kronoallmänning, där bönderna kunde hämta virke, fritt efter behov. Under 1600-talet uppmuntrade kronan till nyetablering, eftersom man ville få fler trakter brukade och möjliga att beskatta. Under 1700-talet hade några små hemman etablerats vid Gudmundstjärn, trots att det låg ensligt till. Vartefter utökades brukandet och markerna togs allt mer i anspråk. Det gällde inte minst utmarkerna, som nyttjades för bete, kolning, virkesuttag med mera. Även närliggande våtmarker, som tidigare sköts med våtslätter, dikades ut och odlades upp, åtminstone delvis.

Även i Gudmundstjärn ligger de gamla inägorna i sydsluttning norr om vattnet.

Sluttningarna i Baggböle genomskärs av raviner. Förr slogs de för vinterfodret, idag hålls de öppna med bete.

En tidigare sidvallsäng som dikats ut under 1800-talet. I förgrunden har slätten hållits öppen men utan att gräset bärgas. I bakgrunden möter utmarken, idag tät skog. Hur ska markerna brukas framöver?

I vissa delar är övergången mellan inäga och utmark mer lik hur det såg ut när gårdarna var bebodda och det tidigare brukandet igång.

styr mot. Markanvändningen har förändrats över tid, både på inägor och i utmark, och inte minst i de blötare partierna. Ska de dikesrensas och åter odlas, eller ska dikena tvärtom läggas igen och marken skötas som äng – och vad betyder det för betet i de skiftena? För att hitta rätt i det här, och kunna besluta i olika vägval, så behöver man skapa en fördjupad helhetsbild som vägledning. Om till exempel delar av skogsmarken i närheten åter tas i bruk för bete, så påverkar det betesregimen inne på inägorna. Ett annat exempel kan vara att om man plöjer några stycken och återupptar åkerbruk, då får det också följderna för fjällor och hur djuren får tillgång till olika delar, varterfter under säsongen.

Järkvissle ekogård

Under 1950-talet gjorde kraftverksbygget och fördämningen att många i byn slutade med sina små mjölkgårdar. Det ledde till att många marker började växa igen. Varterfter kom driften vid Järkvissle gård ändå igång igen, med en allt större fårbesättning. Som mest fanns här drygt 100 tackor, som betade lite olika marker och arrenden i byn, och även söder om älven. Där gick fåren fritt i skogen. Med tiden ökade problemen med lodjur, så pass att hela driften till slut lades om till nötkreatur.

Idag drivs gården av Johan och Örjan Rudin, med familjer. Här brukas 80 hektar åker och 60 hektar betesmark, fördelade på 18 olika områden, i 36 olika fjällor. Djurbesättningen består av 53 kor och 52 kalvar, plus tjurar och några kvigor, allesammans Hereford. De är lite större och lite mer krävande än fjällkor, men ändå lättare och bättre på att växa bra på lite magrare beten, än många andra raser. Djuren hålls i fyra flockar. En av flockarna tillbringar delar av säsongen på fåbodbete, en bit bort. Inga djur flyttas med fordon, utan det blir till att gå med flockarna mellan olika områden. Det kan ibland bli ganska långa sträckor. I omgångar hålls djuren även inne på stall, så att de kan skötas om, och även så att de hålls tillvanda till folk.

Ett av betesområdena är en före detta liten by som hette Ängom. Av den återstår numera bara några husgrunder, plus delar av inägorna i form av vallar och beten. Stora delar av byns gamla inägor lades under vatten när älven dämades upp. Idag är det ändå ett mycket fint betesområde, som ligger för sig självt i en ganska brant och djup del av älvens dalgång. Även här har samma förändring skett: i stället för att som för hålla djuren ute i utmarkerna under försäsongen, så hanteras hela betesdriften i de tidigare

Som mest fanns här fem hemman, med smedja, såg och annat. Sedan kom avfolkningen. Siste brukaren avled år 1943. SCA köpte skogen och använde husen som logi åt skogsarbetare. Under 1970- och 1980-talen restaurerades byggnader och hägnader. En lite ovanlig sak är att alla byggnader står på sina ursprungsplatser, ingenting har flyttats. År 1983 blev området statligt naturreservat, med Sundsvalls kommun som förvaltare. Idag sköts förvaltningen av kommunen, i samverkan med en ideell förening. Mer information om reservatet finns på [länsstyrelsens webbplats](#).

Av Gudmundstjärns ursprungliga areal på 249 hektar ingår idag 71 hektar i reservatet. Av detta är 50 hektar skogs- och myrmark, 10 hektar inägomark och 11 hektar vatten. En mindre del av inägorna sköts med slätter, men i övrigt huvudsakligen med bete. Här går fjällkor, får och getter. Den huvudsakliga inriktningen är att hålla inägorna öppna, så att det går att få en upplevelse av hur det har sett ut när det var bebott. Området är ett omtyckt besöksmål.

Med det som utgångspunkt kan man ställa sig frågor kring vad man vill gynna och varför? I skötselplanen för reservatet finns ett antal målsättningar för de olika markslagen. Men även de kan vara otillräckliga som vägledning för hur skötseln kan bedrivas. Det kopplar också till vilket skede av historien man vill

Delar av de gamla ängsmarkerna i sydsluttningarna öster om byn har vuxit igen till ungskog. Men några delar har åter röjts fram och sköts idag med bete.

inägorna. Det inkluderar då en del av de branta sluttningarna, som tidigare sköttes som ängar. Det betyder att djuren hålls ute från åkermarken tills efter höbärgning och skörd, och får då gå i några beten och sluttningar intill. Det innebär i sin tur att marker som har varit betesfredade under försäsong nu istället betas tidigt, och snarare får vila framemot högsommar. De sena betespåsläppen sker i åkermarkerna. Hela betesdriften fungerar bra och djuren har det uppenbart bra.

Frågan man kan ställa sig är om det är möjligt att komma ännu längre i strävan att uppnå flera olika mål på en gång? Man kunde till exempel tänka sig att djuren får tillgång till mer marker under försäsong, och att fler ytor inkluderas i samma fållor som åkermarken. Samtidigt är det viktigt att inte mista eller försämra den balans mellan djur och marker som har etablerats. En möjlighet är att betesputsas vissa ytor och sedan ge djuren tillgång till dem direkt därefter, så att de äter det nyslagna. Det skulle kunna efterlikna tidigare ängsskötsel. En annan faktor är att göra på olika sätt olika år, så att vissa mindre ytor får stå och blomma vissa år. Eftersom djuren i det här området styrs med enkla elstängsel, finns ändå möjligheter att anpassa fållorna för olika ändamål.

Byns gamla inägor är idag ett enda sammanhängande betesområde, indelat i fållor. Djuren går även en bit upp i sluttningarna, där det tidigare bärgades hö.

Stora delar av de bördiga markerna i älvdalens botten ligger idag under vatten.

Att göra informerade val

Det finns många saker att ta hänsyn till och förhålla sig till. Hur man gör i ett givet läge, det avgörs av situationen. Var är vi, hur ser förutsättningarna och historiken och möjligheterna ut? Vad vi än strävar efter att gynna och uppnå, så finns det något annat som missgynnas. Ju mer vi vet, ju mer vi känner till, desto mer kan vi välja och fatta medvetna beslut, där vi ser vad det är vi väljer, och väljer bort.

Fjällkorna i Baggböle funderar på alltsammans, medan de tittar ut över ravinen.